

Nikos Kazantzakis in Nederland

Pas toen hij al bijna zeventig jaar oud was kwam de wereldreiziger Nikos Kazantzakis voor de eerste keer in Nederland. Hij verbleef er zes weken; het zou de enige keer zijn. Bovendien was de reden dat hij het land bezocht niet zozeer dat hij absoluut eens hiernaartoe wilde komen, als wel een medische: de gezichtsuitslag waar hij al verschillende malen erg last van had gehad was weer teruggekomen.

BERT GROEN

Een Nederlandse roodharige schilderes die in het Zuid-Franse Antibes verbleef, waar ook het echtpaar Kazantzakis woonde, had Nikos en Eleni overgehaald naar Holland te gaan, want volgens haar waren daar fantastische artsen die Nikos goed zouden kunnen behandelen. En zo liet Nikos zich vanaf half november 1952 in het Diaconessenhuis te Utrecht behandelen. Eleni was echter erg teleurgesteld in de Utrechtse arts; in de biografie over haar man noemt zij hem volledig incapabel. Achteraf had ze spijt dat ze de reis naar Nederland hadden ondernomen; de schilderes noemt ze daarom meermaals het 'Nederlandse Noodlot'. Mij is helaas niet bekend wie deze 'roodharige ramp' was.

Het lijkt mij dat Nikos zelf minder negatief over het bezoek aan Nederland was: hij neigde er eerder toe om zijn kwaal te bagatelliseren en bovendien was hij nieuwsgierig geworden naar het land waar zijn werk zo populair was (zie hieronder) en ook genoot hij van het vooruitzicht om eindelijk de beroemde kunstwerken uit de Hollandse Gou-

Diaconessenhuis Utrecht

den Eeuw te aanschouwen. Eleni maakte zich zeker terecht zorgen over de gezondheidstoestand van haar man, maar misschien was ze ook soms overbezorgd. Voor haar zat er trouwens nog wel één positieve kant aan het Diaconessenhuis: ze werd er onderzocht, kreeg een halve liter bloed toegediend en sterkte zo weer aan.

Vermaard schrijver

Toen Kazantzakis naar Nederland kwam, was hij reeds een vermaard schrijver. Had zijn epos *Odyssee* vooral in Griekenland opzien gebaard, in het buitenland waren het eerder zijn romans. Vooral *Leven en wandel van Alexis Zorbas* en *Christus wordt weer gekruisigd* waren in Noord- en West-Europa en Noord-Amerika verkoopsuccessen. Alleen al in Nederland waren er eind 1952 van *Christus wordt weer gekruisigd* reeds 25.000 exemplaren over de toonbank gegaan; Kazantzakis' boeken prijken er in talrijke etalages. Het verbaast dan ook niet dat de Nederlandse pers grote belangstelling had voor een ontmoeting met de bestseller-auteur; tijdens zijn ziekenhuisverblijf in Utrecht namen kranten als *De Tijd* en *Utrechts Nieuwsblad* onze schrijver een interview af. Op dezelfde afdeling als Kazantzakis – in de kamer naast hem – lag toen trouwens de Nederlandse schrijfster Ina Boudier-Bakker, vooral bekend van haar 'damesroman' *De klopp op de deur*. Zij liet weten dat Nikos, die zij abusievelijk Nagasaki noemde, erg attent was en haar regelmatig via in het Frans geschreven briefjes groette en naar haar gezondheid informeerde.

Nikos lag evenwel niet de hele tijd in het zie-

kenhuis, maar hij en zijn vrouw bezochten ook enkele steden en musea. In het Rijksmuseum aanschouwden ze de schilderijen van Rembrandt; ze bekeken in Amsterdam ook de meesterwerken van Vincent van Gogh en in Haarlem die van Frans Hals. Delft (Johannes Vermeer) en Den Haag werden eveneens met een bezoek vereerd. Kazantzakis koesterde een grote belangstelling voor architectuur en beeldende kunst.

Herstelperiode

Begin december van dat jaar 1952 kreeg Nikos de griep en het eczeem kwam terug; Eleni was woedend op de dokter. Toch gingen ze met z'n tweeën naar Amsterdam, waar Nederlandse letterkundigen op 6 december, Nikos' naamdag, een feest voor hem hadden georganiseerd. Maar zijn gezondheidstoestand verergerde en ze moesten uiteindelijk halsoverkop terug naar het ziekenhuis. Daar knapte onze schrijver weer wat op.

In de herstelperiode in Utrecht bestudeerde hij het leven van Franciscus van Assisi. Hij koesterde een grote bewondering voor Sint-Franciscus en zag zich als diens leerling. Uiteindelijk wijdde hij aan Franciscus een eigen roman, *De arme man Gods* (Nederlandse vertaling: *Het stenen hoofdkussen*).

In diezelfde Utrechtse herstelperiode hield Nikos zich eveneens bezig met de wereldwijde reacties op zijn oeuvre. Enerzijds was hij dolblij met het grote succes van zijn werk, anderzijds voelde hij verdriet en bitterheid over de heftige campagne tegen hem in zijn vaderland en de scheldkanades van de kant van de rechtse regering en de leiding van de Orthodoxe Kerk van Griekenland, die hem als 'verrader' respectievelijk 'atheïst' hielden. Bovendien verfoeiden de Griekse communisten en anderen hem als een 'bourgeois'. De regeringscampagne tegen onze auteur – men interviewde ook bij de Zweedse regering – is er waarschijnlijk de oorzaak van dat hij de Nobelprijs voor de literatuur is misgelopen.

Uiteindelijk leek Kazantzakis voldoende opgeknappt om de terugreis te kunnen aanvaarden en op 25 december, eerste kerstdag, keerden hij en zijn vrouw met het vliegtuig naar Frankrijk terug. Helaas waren de diagnoses die tijdens de langdurige medische onderzoeken werden gesteld, niet

Nikos en Eleni Kazantzaki in 1954

de eczeem-aandoening in zijn literaire werk, zowel in zijn gedeeltelijk fictieve autobiografie *Verantwoording aan El Greco* als in de roman *Christus wordt weer gekruisigd*. In die laatstgenoemde roman wordt Manoliós innerlijk verscheurd door het conflict tussen zijn verlangen naar de aantrekkelijke weduwe Katerina en zijn voornemen om, vanwege de Christusrol die hij op zich genomen heeft, in seksuele onthouding te leven en rein te blijven. Uiteindelijk gaat Manoliós op weg naar het huis van Katerina, maar onderweg krijgt hij verschrikkelijke uitslag op zijn gezicht en hij voelt zich gedwongen terug te keren; ten slotte wordt zijn aandoening geduid als zijn overwinning op de beproeving en als Gods verlossing van zijn hartstocht.

Het antwoord op de vraag of de huiduitslag van de schrijver nu een psychische of een fysieke oorzaak had, of een combinatie van alletwee was, moet hier in het midden blijven. In ieder geval heeft de ernstige aandoening een grote rol in het leven van onze auteur gespeeld; vermoedelijk was het eczeem zelfs de echte oorzaak van zijn 'ascetenziekte'.

Nederlandse vrienden

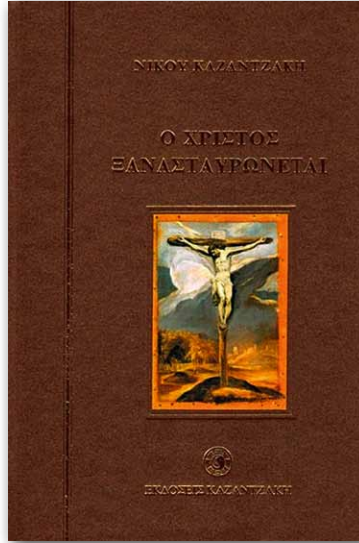
Een prominente bezoeker tijdens zijn verblijf in Nederland was de schrijver A. den Doolaard (pseudoniem van Bob Spoelstra); zijn vrouw Erie was ook van de partij. Den Doolaard staat vooral bekend om zijn veelgelezen romans over het voormalig Joegoslavië. Hij schreef ook enkele boeken over Griekenland: twee reisgidsen – met foto's van de invloedrijke fotograaf Cas Oorthuys –, een journalistieke reportage en een roman. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij de stem van Radio Oranje in Londen, die uitzendingen naar het bezette Nederland verzorgde. Kazantzakis en hij waren bevriend en ervoeren geestverwantschap; Den Doolaard bewonderde de Kretenzer en propageerde diens werk. Beide mannen waren eenlingen, nomaden en wereldburgers, overal en nergens thuis, en beiden waren wars van materialisme en de consumptiemaatschappij. Als strijdbare vrijdenkers wezen ze dogma's en dogmatisme af, maar hun beider leven werd ook gekenmerkt door een voortdurende spirituele queeste. In het voorwoord van de eerste Nederlandse vertaling van Kazantzakis' *Christus wordt weer gekruisigd* schrijft Den Doolaard dat dit boek, behalve een literair meesterwerk, ook een uitermate positief

alleen in Utrecht, maar ook in Antibes en Parijs, ten dele verkeerd en in 1953 raakte onze auteur zelfs blind aan het rechteroog. Ten slotte werd in het academisch ziekenhuis van Freiburg een goedaardige, chronische lymfatische leukemie geconstateerd, een langzaam voortschrijdende vorm van deze destijds ongeneeslijke leukemieziekte, en pas toen werd de patiënt dienovereenkomstig behandeld. De therapie leek succesvol, maar de ziekte putte Kazantzakis langzamerhand uit, en een paar verdere complicaties leidden uiteindelijk op 26 oktober 1957 tot zijn dood.

Ascetenziekte

In dit verband valt ook de 'ascetenziekte' (ofwel 'heiligenziekte') te noemen: het verschijnsel dat een strikte asceet, als hij door seksuele lust wordt

overweldigd en per se met een vrouw naar bed wil gaan, plotseling vreselijke uitslag en zweren krijgt en er mismaakt komt uit te zien; pas als daardoor de ontmoeting niet plaatsvindt, verdwijnen de symptomen. Deze aandoening wordt verschillende keren beschreven in de oude monastieke literatuur, waarmee Kazantzakis vertrouwd was; hij was van mening dat ook hij aan deze 'ascetenziekte' leed. In zijn Weense brieven aan zijn eerste echtgenote, Galatia, vergelijkt Kazantzakis zijn huiduitslag met de stigmata van Sint-Franciscus en heeft hij het over een 'nieuwe ascese'. De diagnose 'heiligen- of ascetenziekte' als 'masker van de seksualiteit' was trouwens gesteld door de Weense psychoanalyticus Wilhelm Stekel, die Kazantzakis tijdens diens verblijf in de Oostenrijkse hoofdstad (1922) behandelde. Voorts schildert onze auteur

Kazantzakis, *O Christós xanastavrónete* en de Nederlandse vertaling: *Christus wordt weer gekruisigd* (Uitgeverij Wereldbibliotheek)

‘antwoord op de atombom’ was. Ik vond dat eerst wel wat bombastisch, maar ook ikzelf was uitermate onder de indruk van dat boek.

Ook A. Bloemsma van uitgeverij De Fontein te Utrecht, die Kazantzakis’ romans uitgaf, ontving hem hartelijk. Het echtpaar Blijstra liet het evenmin afweten; Reinder Blijstra kende hij al sinds de jaren dertig, toen beiden op het eiland Aigina woonden of verbleven. Zowel Reinder als Mies Blijstra vertaalden werk van Kazantzakis. De vertaling van Reinder van de door Kazantzakis in het Frans geschreven roman *Le Jardin des Rochers* (1936) is zelfs een wereldprimeur: de in 1939 uitgekomen Nederlandse vertaling *De tuin der rotsen* is wereldwijd de eerste vertaling van deze roman, die zich in China en Japan afspeelt en waarin ook een groot deel van Kazantzakis’ sleutelwerk *Asce-tica. Salvatores Dei* is opgenomen. Iets dergelijks geldt voor *Toda Raba*, een roman die zich groten-deels in de Sovjet-Unie afspeelt en net als *Le Jardin des Rochers* door Kazantzakis in het Frans is geschreven: voorzover ik weet is de Nederlandse versie de eerste integrale vertaling daarvan. Al met al is het dus niet overdreven om te stellen dat het Nederlands taalgebied in de receptie van Kazantzakis’ werk een rol van belang heeft gespeeld.

Priesters en dominees

Een bijzondere categorie bezoekers bestond uit Nederlandse priesters en dominees die met onze schrijver wilden praten over zijn Christusboek *De laatste verzoeking* en de rol van de godsdienst in zijn oeuvre. Sommigen van hen bleken voor Kazantzakis’ ideeën open te staan, anderen waren geschokt dat Jezus volgens Kazantzakis aan beko-ringen, ook seksuele, blootstond. Daarop schreef

onze auteur in een brief aan een vriendin dat hij zich heel goed in Jezus kon verplaatsen en dat die natuurlijk ook verzoeken kende, en hij verzuchtte: ‘Maar hoe kunnen theologen dat allemaal weten?!’ Een graag geziene bezoeker was de Brabantse katholieke pater Jan van Geloven. De twee mannen voerden in het Frans prettige en openhartige gesprekken over *De laatste verzoeking* en over religie in het algemeen. Na Nikos’ dood schreef pater Van Geloven een necrologie voor het tijdschrift *Roeping*, waarin hij veel begrip voor Kazantzakis’ gedachte wereld toonde en onder meer idealistisch over hem schreef dat hij een groot en opstandig christen was die streefde naar ‘wereldbroederschap gegrondvest op aller verbondenheid met Christus’. Het is echter de vraag of men Kazantzakis een christen mag noemen, ook al bedoelde de pater dat in ruime zin. Toch was Nikos eerder een ‘post-christen’ dan een christen. Zijn omvangrijke en veelzijdige oeuvre is zeker sterk religieus en spiritueel. Maar men mag niet over het hoofd zien dat de jonge Kreten-zer, die in de liturgische en geestelijke traditie van de Orthodoxe Kerk was opgegroeid en daarmee doordrenkt werd, al spoedig afstand van de kerk van zijn jeugd nam en bijvoorbeeld de uniciteit van het heil in Jezus Christus als de ‘eniggeboren Zoon van God’ ontkende, alsmede een verder leven na de dood in het hiernamaals. Kazantzakis zocht en vond talloze andere wegen dan de traditioneel christelijke naar het ‘hoogste wezen’. Desondanks bleef hij in veel opzichten geworteld in de orthodoxe spiritualiteit en liturgie; hij probeerde daarvan te bewaren en te benutten wat hem voor zijn eigen filosofisch-religieuze opvattingen van belang leek.

Geen reisverslag

Het is jammer dat Kazantzakis er niet aan toe is gekomen om een reisverslag van zijn verblijf in Nederland te schrijven. We moeten het nu doen met enkele brieven van hem aan vrienden, de paar bladzijden die Eleni in haar boek aan het volgens haar ‘rampzalige’ bezoek aan Holland wijdt, de interviews en enkele andere bronnen. Maar Kazantzakis’ reisverslagen zijn nog weer van een ander niveau. Zijn beschrijvingen van Spanje, Rusland, Engeland, Egypte enz. zijn namelijk niet primair ‘objectieve reportages’, maar roepen eerder de sfeer van de plaats op, bieden veel ruimte aan de zintuiglijke waarneming en willen vooral de ‘ziel’ van de plaats weergeven. Behalve dat die reisverslagen fraaie literatuur vormen, laten ze ook de eigen levensbeschouwing van de auteur zien en zijn ze dus in zekere zin vergelijkbaar met de rest van zijn oeuvre. Indien Kazantzakis een reisverslag over Nederland had geschreven, zou het interessant zijn om te lezen wat hij over het land, dat gedeeltelijk onder zeeniveau ligt, te zeggen had gehad. ‘Klimmen’, ‘opgang’, ‘bergtoppen’ zijn namelijk kernbegrippen van zijn levensfilosofie. Maar het vlakke ‘oneindig laagland’, waardoor ‘traag brede rivieren gaan’ (Hendrik Marsman), leent zich daar niet toe.

De reis naar Nederland is slechts een klein steentje in het grote mozaïek dat het leven van onze auteur is. Kazantzakis heeft een boeiend visioen te bieden over de zin en onzin van het leven. Dat visioen is in de loop van zijn leven in allerlei verschillende literaire, politieke en andere vormen tot uiting gekomen. Niettemin is het duidelijk herkenbaar en is het tot op vandaag voor talrijke lezers, ook in het Nederlands taalgebied, een bron van inspiratie geweest. 🐣

Scène uit ‘Clean City’ van Anestis Azás en Pródromos Tsinikoris / Onassis Cultural Centre-Athens

heel goed in het Nederlands kunnen redden, maar mijn indruk is dat dat in Griekenland veel meer de gewone gang van zaken is. In onze praktijk van tolken en vertalers worden mijn collega’s en ik toch heel frequent geconfronteerd met mensen die, terwijl ze al jaren hier wonen en werken, nul Nederlands spreken en verstaan. Ik maak zelfs regelmatig mee dat hoogopgeleide Grieken na een verblijf van enige jaren in Nederland nog amper Nederlands spreken. Het excuus is dan vaak: tja, op het werk spreekt iedereen Engels, dus de noodzaak is er niet echt.

Na afloop van de voorstelling spraken we over dit fenomeen en we kwamen tot de conclusie dat wellicht de Griekse maatschappij harder is dan de Nederlandse en dus dit positieve effect heeft: als je je niet snel de taal eigen maakt, dan kom je nergens, terwijl we in Nederland op dat punt minder streng zijn.

Pamperen

In mijn werk als tolk kom ik soms ook mensen tegen waarvan ik denk: je laat je de Nederlandse verzorgingsstaat wel heel makkelijk aanleunen. Soms – al mag en zal ik dat nooit laten blijken – verbaast me die houding enigszins. Als voorbeeld een jonge moeder, in verwachting van haar tweede kind, vader min of meer buiten beeld, door omstandigheden in de schuldsanering terechtgekomen. Er wordt door de welzijnsorganisatie een huis geregeld, budget vrijgemaakt voor de inrichting daarvan en als het erover gaat dat ze dan misschien een fiets moet aanschaffen om met haar twee kinderen een beetje mobiel te zijn, vraagt ze of ze niet geld kan lenen om rijlessen te nemen. Fietsen vindt ze eng, ze wil dus liever kunnen autorijden... Op zo’n moment denk ik dat de Griekse samenleving met al haar tekortkomingen, die de mensen minder pampert dan de hele Nederlandse welzijnssector, het misschien wel beter doet en mensen daardoor meer stimuleert hun eigen boontjes te doppen. Of zie ik het verkeerd? 🐣

MARIETJE WENNEKENDONK

Immigranten-Grieks

In januari bezocht ik, samen met enkele andere Lychnari-medewerkers, de voorstelling ‘Clean City’ in de Amsterdamse Schouwburg. Deze voorstelling werd niet gespeeld door acteurs, maar door ‘gewone mensen’, die in feite zichzelf speelden.

De voorstelling ‘Clean City’ is geïnspireerd door het idee van de ultrarechtse partij Chrysi Avyí, oftewel Gouden Dagenraad, die zich ten doel stelt Griekenland ‘schoon te maken’, dat wil zeggen te zuiveren van mensen die er volgens hen niet thuishoren, namelijk migranten. De theatermakers Anestis Azás en Pródromos Tsinikoris draaiden deze stelling om en vroegen zich af: wie maakt er eigenlijk schoon in Griekenland? Het antwoord op die vraag is helder, dat zijn diezelfde migranten.

Zij realiseerden zich dat Griekenland van emigratieland – Pródromos Tsinikoris werd zelf geboren in Duitsland, waar zijn ouders in de jaren ’60 als gastarbeiders naartoe verhuisden – tot immigratieland geworden is en dat de Grieken niet langer bereid zijn bepaalde werkzaamheden uit te voeren en die dus liever overlaten aan mensen van buiten Griekenland. Dat bracht ze op het idee om vijf vrouwen van verschillende nationaliteiten hun eigen verhaal te laten vertellen, hoe het voor hen is een bestaan op te bouwen in Griekenland, schoon te maken in huizen van meer welgestelden, te vechten voor het verkrijgen van de juiste papieren, et cetera. Ze vonden de dames – uit res-

pectievelijk Moldavië, Bulgarije, de Filippijnen, Zuid-Afrika en Albanië – bereid om op het podium hun eigen verhaal te vertellen. De voorstelling had zo veel succes dat ze inmiddels heel Europa doorgereisd zijn met het stuk, en zo kwamen ze ook terecht in Amsterdam. De voorstelling werd voorzien van boventitels, zodat het publiek in alle Europese landen de avonturen van de vrouwen goed kon volgen.

Grieks

Maar daarin was voor mij juist het bijzondere van deze voorstelling gelegen: deze vrouwen, die op volwassen leeftijd naar Griekenland gekomen zijn, spraken zonder uitzondering vloeiend Grieks. Hier en daar wel met een licht accent, hier en daar werd ook duidelijk dat ze de taal niet geleerd hadden uit een boek met correcte grammaticaregels, maar in de praktijk, maar ze spraken alle vijf een Grieks dat zo helder was dat een niet-native speaker als ik het moeiteloos kon volgen.

Kom daar eens om in Nederland!

Natuurlijk zijn er ook in Nederland wel immigranten – we moeten natuurlijk onderscheid maken tussen eerste- en tweede generatie – die zich